

حیات فکری و سیاسی امامان شیعه

○ قنبر علی رودگر

بی‌آنکه محتوای آنها از حیث تمایز با آثار مشابه ارزیابی گردد و صحت و سقم وقوت و ضعف مطالب و منابع و استنادات آنها و تأثیرات هر اثر بر نوشته‌های دیگران به بحث کشیده شود. نویسنده در ذیل عنوان «آثار عربی و فارسی سَنیان ۱۲ امامی» می‌نویسد: «از میان اهل سنت نیز کسانی به دلایلی شرحی بر زندگی ۱۲ امام نوشته‌اند... از این افراد با اصطلاح شیعه دوازده امامی می‌توان یاد کرد.» که به نظر می‌رسد منظور نویسنده از «اصطلاح شیعه دوازده امامی»، اصطلاح سنی دوازده امامی بوده‌است. گرچه تعبیر سَنیان دوازده امامی نیز برای نویسندگان نام برده نمی‌تواند چندان رسا باشد. نکته دیگر اینکه این گروه از اهل سنت مستقلاً درباره دوازده امام دست به تألیف زده‌اند بلکه در لابه لای اثری با موضوعی خاص متعرض زندگانی دوازده امام نیز شده‌اند. در همین صفحه نویسنده از کتاب مجهول المؤلف مجمل التواریخ و القصص، به عنوان اثر ابن شادی نام برده و در پاورقی مشخصات آن را با تصحیح ملک‌الشعرای بهار آورده‌است. در حالیکه در خود چاپ بهار اثری از نام ابن شادی نیست، جز آنکه در صفحه ۳۴۴ کتاب مجمل التواریخ، مؤلف خبری را به نقل از جد خود به نام «مهلب بن محمد بن شادی آورده‌است. اما این نقل سبب نشده

○ حیات فکری و سیاسی امامان شیعه

○ رسول جعفریان

○ ۶۳۱ ص، انصاریان

محتوای این کتاب نخستین بار به صورت سلسله مقالاتی در مجله نور علم انتشار یافت. سپس بصورت کتابی مستقل در آمد. ترجمه عربی آن نیز با عنوان «الحياة الفكرية و السياسية لائمة اهل البيت» به چاپ رسید (ص ۴۱). طبع دوم این اثر با بازنگاری و ویرایش دوباره در ۶۳۱ صفحه در قطع وزیری در سال ۱۳۷۷ شمسی صورت پذیرفت.

این کتاب، بانظر به موضوعات اصلی‌اش، در ۱۳ بخش تنظیم شده است. مؤلف در بخش اول با عنوان «تشیع و تاریخ‌نگاری»، علاوه بر معرفی اجمالی آثاری که شیعیان بویژه درباره سیره نبوی، رجال، حدیث، مقتل، کتب دلائل و... از آغاز تا امروز نوشته‌اند، از آثار اهل سنت نیز در این موضوعات نام برده است. ناگفته نماند برخی از کتابهای نام برده هم اینک در دست نیست. البته خود مؤلف، بجز مواردی، (ص ۱۵ - ۱۶) بر این مسأله تصریح کرده است. آثار نام برده در این بخش عمدتاً در حد اسم معرفی شده‌اند،

ابتدا تاریخچه کوتاهی از زندگی هر امام به همراه ذکر فضایل و مناقب ایشان آورده است. طولانی‌ترین این بخشها مربوط به امام حسین (ع) است. در این بخش علاوه بر مباحث تاریخی از منظر کلامی نیز به موضوع نگرینسته شده و درباره تفاسیر مختلف از واقعه کربلا از قبیل دیدگاه عاطفی، دیدگاه سیاسی، و نگاه صوفیانه سخن رفته است. از مباحث پرفایده این بخش بحث رفتارشناسی مردم کوفه و تلاش برای پاسخ یابی به این سوال است که مردم کوفه چرا به رغم آن همه وعده‌ها در عمل مسلم‌بن عقیل و امام (ع) را تنها گذاشته‌اند؟ همچنین نویسنده علاوه بر بحث کلامی، در توجیه تاریخی و عقلانی سفر امام به عراق نکات مهمی را باز گفته است. نویسنده در بحث کلامی از واقعه با اینکه روایاتی دال بر آگاهی امام از شهادت خویش در مکه و مدینه، آورده اما برای این مباحث عنوان «آگاهی از شهادت در کربلا» را برگزیده و سخنی هم درباره نسبت آن روایات و این عنوان نگفته است (ص ۲۱۷ - ۲۱۸).

توجه به این نکته نیز مهم است که عنوان کتاب یعنی «حیات فکری و سیاسی امامان شیعه» این انتظار بجا را در خواننده برمی‌انگیزد که کتاب علاوه بر تاریخ سیاسی متضمن نوعی تاریخ تفکر و اندیشه نیز باشد. اما جای چنین بحثی در بسیاری از بخشهای کتاب - صرف نظر از بخشهای مربوط به امام سجاد تا امام عسکری علیهم السلام - خالی است. وانگهی در همین بخشها نیز سهم مباحث فکری در برابر موضوعات سیاسی بسیار ناچیز است. حسن ختام کتاب مباحثی است که مؤلف درباره سیرت امام مهدی بویژه پس از ظهور از کتاب خورشید مغرب نوشته استاد محمدرضا حکیمی عیناً نقل کرده است.

در پایان کتاب ابتدا فهرست ۲۵۱ منبع مورد استفاده مؤلف ذکر شده و سپس نمایه‌ای از نام کسان - بجز نامهای بخش اول کتاب - ترتیب یافته است. اما با توجه به محتوای کتاب به نظر می‌رسد افزودن فهرست‌های دیگری چون فهرست آیات و احادیث و اماکن و قبایل و ... فایده کتاب را دو چندان و بهره‌گیری از آن را آسان‌تر می‌کند.

باری، این اثر که حاوی تاریخچه امامان شیعه و تحلیل حوادث مربوط به ایشان با استناد به منابع کهن شیعه و سنی است، در عین حال چنان روان و آسان فهم تالیف شده که مراجعه به آن برای همگان مفیداست، و برخی جملات نارسا (مثلاً ص ۱۴، ۱۶، ۲۰) و ترجمه نشدن شماری از جملات عربی (مثلاً ص ۱۴، ۱۶، ۸۰، ...) و برخی اغلاط مطبعی و افتادگیها (مثلاً: ص ۱۴، ۱۸، ۴۰، ۴۷، ۵۵، ۵۸، ۶۴، ۷۷، ۸۴، ۸۹، ۹۳، ۹۲، ۹۰، ...) نمی‌تواند از ارزش آن بکاهد.

امید است چاپ بعدی این اثر، که دستاورد کوشش عالمانه و پی‌گیر مولف محترم آن است، باهیاتی پیراسته‌تر و بارفع کاستیهای جزئی ذکر شده، در دسترس خوانندگان قرار گیرد.

تا صاحب نظرانی چون علامه محمد قزوینی و ملک‌الشعراى بهار آن را اثر ابن شادی بخوانند. بلکه آنان همچنان بر نامعلوم بودن مؤلف کتاب تأکید کرده‌اند (نک: مقدمه قزوینی و بهار بر مجمل التواریخ).

برخی از عناوین انتخابی مؤلف در این بخش با معیارهای جداگانه انتخاب شده‌اند، چنانکه یک جا معیار عنوان بندی، زمان تألیف اثر است و جای دیگر مذهب و مشرب ملاک قرار گرفته است. به همین دلیل مطالب ذیل یک عنوان را می‌توان به راحتی در ذیل عنوان دیگر جای داد و بالعکس. مثلاً در تحت عنوان «آثار عربی و فارسی سنین دوازده امامی» می‌شود شواهد النبوة جامی را آورد اما نویسنده آن را به ذیل عنوان «تاریخ نگاری در آستانه عصر صفوی» برده است. مؤلف در ادامه ضمن نام بردن از مقتل‌های بسیار دوره صفوی به این سو، بدرستی بر بی‌دقتی این مقاتل تأکید کرده است (ص ۳۶ - ۳۸). در ذیل عنوان «برخی از آثار جدید درباره چهارده معصوم»، آثار مفید و مهمی، به عربی و فارسی، معرفی شده، در عین حال به برخی از آثار مهم دیگر مثل علی از زبان علی، زندگانی فاطمه زهرا از آثار دکتر شهیدی و برخی از آثار مرحوم دکتر شریعتی اشاره‌ای نشده است.

هر یک از ۱۲ بخش بعدی کتاب به یکی از امامان معصوم اختصاص یافته است. در بخش «امیر مؤمنان» وقایع مربوط را به صورت نقلی و تحلیلی به خوبی ارائه کرده است. در عین حال به نظر می‌رسد مباحث مربوط به خلفای راشدین را بیش از حد با ایجاز مطرح کرده است. مثلاً بجا بود برخی از انتقاداتی را که متوجه عثمان بوده و موضع‌گیری علی (ع) را در پی آورد. بازگو می‌کند. مؤلف در این بخش با انصاف و عدالت اختلاف نظری و عملی امام علی (ع) را با خلفای سه گانه نخستین بویژه ابوبکر و عمر مستنداً نشان داده و حتی گاه روایات ناسازگار با مذاق شیعیان را هم نقل کرده است (ص ۶۳). از جمله مفیدترین قسمتهای این بخش آنجاست که مؤلف اقدامات اصلاحی امام را بر می‌شمارد و با نقل روایات و شواهد مناسب و تحلیل عالمانه حق مطلب را ادا می‌کند.

در این بخش کاستیهای نیز احساس می‌شود از جمله: عدم ذکر انگیزه‌های اهل جمل و نیابردن روایات گوناگون و متفاوت در این موضوع بویژه چگونگی درگرفتن جنگ. و یا اینکه نویسنده از مخالفت جدی عایشه با امام (ع) سخن می‌گوید، بی‌آنکه علت اصلی این مخالفت دائمی را بیان کند (ص ۸۳). در ادامه نویسنده پس از شرح و تحلیل مختصر جنگهای صفین و نهروان به اجمال درباره سیره امام و زهد و عبادت آن حضرت اخبار و روایاتی - البته بدون تحلیل و طرح پرسشهای محتمل و پاسخهای مناسب - نقل کرده است (ص ۱۱۲ - ۱۱۶) در بخش مربوط به «امام حسن» نویسنده پس از بیان فضایل آن امام، احادیث و روایات مجعولی را که برای نشان دادن تقابل دیدگاه امام حسن با شیوه امام علی و امام حسین پرداخته شده، نقل و با استدلال و استنادات مناسب رد کرده است آنگاه در بحث «امام مجتبی و مساله امامت» به اقبال مردم به خلافت امام پس از شهادت امیرالمومنین و مستندات و منصوص بودن امامت ایشان پرداخته است. از مباحث قابل توجه این بخش، تحلیل خصایص مذهبی و سیاسی کوفیان و نیز تحلیل صلح امام حسن (ع) است.

مؤلف در بخشهای باقی مانده که هر کدام به یک امام اختصاص یافته،

